

Іконнікава Людміла Уладзіміраўна
кандыдат філалагічных навук,
вучоны сакратар філіяла “Інстытут
літаратуразнаўства імя Янкі Купалы”
Цэнтра даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі
г. Мінск, Беларусь

Liudmila Ikonnikava
PhD in Philology, Academic Secretary
of the Branch “The Yanka Kupala Institute
of Literature Studies”
The Center for Belarusian Culture,
Language and Literature Research
of the National Academy
of Sciences of Belarus
Minsk, Belarus
litaratura@mail.ru

АДЗНАКІ ПАРАБАЛЫ Ў ВАЕННАЙ ПРОЗЕ ВАСІЛЯ БЫКАВА

PARABLE ATTRIBUTES IN VASIL BYKAU'S WAR PROSE

Артыкул прысвечаны праблеме дыферэнцыяцыі паняццяў “прытча” і “парабала” ў савецкім і сучасным літаратуразнаўстве, увага скіравана на выяўленне асноўных адрозненняў гэтых форм. Вылучаюцца асаблівасці і адзнакі парабалічнай структуры ў аповесцях В. Быкава “Сотнікаў” і “Абеліск”, з якіх у прозе пісьменніка пачынаюць дамінаваць сінтэзаваныя творы з элементамі парабалы.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *прытча; парабала; прыём «ачужэнне»; сімвал; алегорыя; В. Быкаў.*

The article is dedicated to the problem of differentiation of the concepts of the parable and paroemia in both Soviet and modern literary studies, and the attention in the article is focused on identifying the main differences between these forms. The article lists the features and signs of the parable structure in the stories “Sotnikov” and “Obelisk” by Vasil Bykau, which mark the moment when synthesized works (stories with elements of a parable) begin to dominate the writer's prose.

К e y w o r d s: *paroemia; parable; alienation effect; symbol; allegory; Vasil Bykau.*

Погляды на пытанне аб’ёму паняцця *парабала* ў літаратуразнаўчай навуцы вызначаюцца супярэчлівасцю. Даволі часта тэрмін выкарыстоўваецца для характарыстыкі тэкстаў пэўнай жанравай формы. Акрамя таго ён служыць для дэтэрмінацыі ўсялякіх магчымых літаратурных форм, у якіх аўтар толькі ўскосна і апасродкавана гаворыць аб мэце свайго твора. Частым з’яўляецца і неразвядзенне паняццяў *парабала* і *прытча*, што назіраецца нават у спецыялізаваных навуковых крыніцах – слоўніках і даведніках.

Напрыклад, у выданні “Паэтыка: слоўнік актуальных тэрмінаў і паняццяў” пад рэдакцыяй Н. Д. Тмарчанкі парабала згадваецца пры пераліку варыянтаў прытчы: «Прамежжавы (і ў гэтым сэнсе цэнтральны) варыянт – прытча, да якой у найбольшай меры падыходзіць паняцце “парабалы”, г. зн. разгортванне аповеду “быццам па крывой, пачынаючы і заканчваючы адным прадметам, а ў сярэдзіне аддаляючыся да зусім, здавалася б, іншага аб’екта”. Інакш кажучы, сам сюжэт (цыклічны) будзецца на ўзаемасувязі і ўзаемадзеянні двух супрацьпастаўленых планаў» [1, с. 188].

Некаторыя слоўнікі (“Словарь литературоведческих терминов” Л. І. Цімафеева і С. В. Тураева [2]) даюць адноснае адрозненне гэтых двух паняццяў. У такім выпадку прыводзяцца два значэнні прытчы, дзе парабалай называюцца прытчы, у аснову якіх пакладзены прынцып парабалы. Абапіраючыся на гэты слоўнік, можна зрабіць наступныя высновы.

У першым сваім значэнні прытча ў розных крыніцах мае наступныя дэфініцыі: “прытча – невялікі аповед, які ў іншасказальным выглядзе заключае маральнае (або рэлігійнае) павучанне, па сваёй форме роднасны байцы” [2, с. 295]. Па вызначэнні В. П. Рагойшы, прытча – “невялікі алегарычны аповед павучальнага характару” [3, с. 255]. Пад прытчай непасрэдна разумецца такая форма літаратуры, пры якой за знешнімі вобразамі схавана якая-небудзь думка або шэраг думак, дагматычных або маральных, з мэтай іх наглядна патлумачыць.

У другім сваім значэнні (калі гаворка ідзе менавіта пра парабалу) прытча набывае новыя якасці (развіваючыся і па-мастацку мадыфікуючыся), у аснове якіх ляжыць прынцып матэматычнай парабалы. Мастацкі тэкст тут становіцца сродкам выражэння маральна-філасофскіх поглядаў пісьменніка, якія часцей за ўсё супрацьпастаўляюцца прынятым у грамадстве. Важную ролю адыгрывае прыватны факт, які “перадае комплекс грамадскіх супярэчнасцей і адносіны аўтара да іх” [2, с. 295].

Літаратурны энцыклапедычны слоўнік дае такое вызначэнне парабалы: «Парабала (ад грэчаскага *parabolé* – параўнанне, супастаўленне, падабенства) – тэрмін, які абазначае блізкую прытчы жанравую разнавіднасць у драме і прозе 20 ст. З пункта погляду ўнутранай структуры парабала – іншасказальны вобраз, які мае цягу да сімвала, шматзначнага іншасказання (у адрозненне ад адназначнасці алегорыі і аднанакіраванасці другога плана прытчы); часам парабалу называюць “сімвалічнай прытчай”. Але, наблі-

жаючыся да сімвалічнага, іншасказальны план парабалы не падаўляе прадметнага, сітуацыйнага, а застаецца ізаморфным яму, узаемасуаднесеным з ім» [4, с. 267].

Разважаючы над пытаннем “Што ёсць парабала?”, С. С. Аверынцаў робіць наступную выснову: «У літаральным значэнні – “каля-кінутае-слова”: слова, не накіраванае на свой прадмет, але якое блукае, лунае, апісвае свае кругі “каля” яго; не называе рэч, а хутчэй загадвае гэтую рэч» [5, с. 150]. Гэта дае штуршок да разважанняў чытачам – разважанняў больш вольных і шырокіх, чым гэта магчыма ў прытчы.

Відавочна, што выяўленне розніцы паміж парабалай і прытчай – няпростая задача, бо яны адрозніваюцца адна ад адной толькі, як падаецца, фармальна. Ваганні даследчыкаў пры ўжыванні тэрмінаў пацвярджае наступная заўвага В. А. Песцерава: пры пераходзе ад тэарэтычнага асэнсавання да творчасці, «як правіла, выяўляеш сінкрэтычную прытчава-парабалічную форму. І з упэўненасцю можна казаць (прычым адносна канкрэтнага твора ці творчасці асобнага пісьменніка) або аб прыярытэце “традыцыйнай” формы прытчы, або аб выкарыстоўванні парабалы. Таму, зыходзячы з яўнага жанравага радства “fable!” і “parable”, гэтымі паняццямі трэба аперыраваць, хутчэй за ўсё, як сінанімічнымі, тым больш што ў XX стагоддзі пераважае форма мастацкага сінтэзу гэтых умоўных парадыгм» [6, с. 27]. Гэтая выснова зроблена В. А. Песцеравым у працы “Мадыфікацыі раманнай формы ў прозе Захаду другой паловы XX стагоддзя”.

Прааналізаваўшы дэфініцыі тэрміна, якія падаюцца ў літаратурных энцыклапедыях і слоўніках, мы прапануем наступнае вызначэнне: парабала – гэта блізкая да прытчы (з яе дыдактыкай, традыцыйна-выразным іншасказаннем) форма літаратуры, з наяўным, у суаднесенні з прытчай, узмоцненым шматзначна-сімвалічным пачаткам, а таксама фармальна не завершаным, адкрытым для вольных інтэрпрэтацый сюжэтам.

Прытча па сваёй жанравай будове з’яўляецца абмежаванай, бо для яе характэрна канкрэтная накіраванасць на пэўныя высновы, і ўся думка працуе менавіта на раскрыццё дыдактычнага прытчавага пачатку. Яна мае па сутнасці адно, пэўнае і канкрэтнае прачытанне. Парабала, у адрозненне ад прытчы, – адкрытая, шматварыянтная і шматпланавая структура. Тут пераважае не алегарызм, а сімвалізацыя. Яна поліфанічная па сваёй прыродзе, не закрытая, як прытча. Зыходзячы з гэтага, мы будзем разглядаць парабалу як з’яву адрозную ад такой жанравай разнавіднасці літаратуры, як прытча.

Парабала прывязана пераважна да светапоглядных сістэм, рэцыпіент можа пагаджацца ці не пагаджацца з бачаннем рэчаіснасці апавядальнікам. Яна характарызуецца сімвалічнасцю дзеяння, якое з'яўляецца важным складнікам гэтай літаратурнай формы. Сімвалы – гэта апасродкаваная рэальнасць, яны функцыянальна спраектаваныя для тлумачэння сэнсу парабалы.

Для парабалы ўласцівыя два ўзроўні: узровень непасрэднага адлюстравання і ўзровень абагуленага значэння, пры гэтым прадметнае і сэнсавае знаходзяцца ў сувязі, выкліканай аналогіяй. Такія творы вельмі часта маюць выгляд рэалістычнага аповеда, дзе значнае месца займаюць сімвалы, якія могуць прачытвацца па-рознаму. Для таго, каб рэцыпіент змог спасцігнуць прыхаваную аўтарам ідэю, ён павінен суаднесці адно з другім. Парабалічная структура дазваляе чытачу/слухачу, адкрываючы нешта на ўзроўні адлюстравання, пераводзіць вывады па аналогіі на ўзровень мыслення, у яго асабістую рэчаіснасць. Гэта можна прасачыць на мал. 1.

Мал. 1. Рэцэпцыя чытачом твора з парабалічнай структурай

Такім чынам, парабала ў яе непасрэдных адносінах да сітуацыі на абстрактнай мысліцельнай ступені здатная “распараджацца” гэтай сітуацыяй у вызначаным парадку і развіваць яе.

Характарыстыкі мастацкай парабалы можна патлумачыць таксама пры дапамозе матэматычнай парабалы: адна галіна парабалы адносіцца да ўзроўню адлюстравання, другая – да ўзроўню мыслення. У вышэйшай кропцы – абстрактнае злучальнае звяно паміж расказаным і задуманым, сэнс якога чытач павінен раскрыць самастойна (мал. 2).

Мал. 2. Графічная выява парабалічнай структуры твора

Парабалічны (прытчавы) характар твораў В. Быкава адзначалі такія даследчыкі, як Д. Я. Бугаёў, А. М. Адамовіч, М. А. Тычына, Е. А. Лявонава, Л. Д. Корань. Разам з тым сам пісьменнік не надаваў асаблівага значэння фармальным маркіроўкам сваіх апавяданняў, аповесцей, раманаў. І нават насуперак відавочнаму спярша не хацеў пагаджацца са сцвярджэннямі пра выразны ўмоўны пачатак у сваёй прозе, прычым даволі рэзка. Напрыклад, у 1975 г. называў сваю адданасць жанру прытчы (тады гаворка ішла пра “прытчападобнасць”) не больш чым выдумкай крытыкі. Даследчыца В. І. Локун, “агрубляючы” асцярожную, больш тонкую фармулёўку А. Адамовіча пра “прытчападобнасць”, адзначае наступнае: «Творы В. Быкава пачатку 70-х гадоў – “Сотнікаў” (1970), “Абеліск” (1971), “Дажыць да світання” (1973) – таксама мелі ўсе прыкметы сучаснай прытчы. Персанажы гэтых твораў “прадстаюць не як аб’ект мастацкага назірання, а як суб’ект этычнага выбару”. Нягледзячы на тое, што аўтар выразна абазначае час і месца, захоўвае жыццёвае падабенства, яго найперш, як і экзистэнцыялістаў, цікавіць не столькі само дзеянне, колькі сэнс і вынікі гэтага

дзеяння» [7, с. 148]. Такім чынам, прыкметы парабалічнасці, якімі выразна вылучалася быкаўская аповесць ужо ў 1970-я гады, даследчыкі маркіравалі больш традыцыйным і ўжывальным у савецкім літаратуразнаўстве тэрмінам “прытчападобнасць” (ці “прытча”). Быкаў жа ў той час прытчаў не пісаў, не быў адназначна алегарычным у сваёй прозе. Адсюль пратэст пісьменніка супраць ярлыка “прытча” [8, с. 139], які, пры ўсіх добрых намерах крытыкаў, звужаў змястоўнасць яго твораў.

Важным будзе падкрэсліць і такія асаблівасці паэтыкі быкаўскай аповесці, як зварот да сітуацыі экзістэнцыяльнага выбару і выкарыстанне прыёму *адчужэння*. Вядома, што ў філасофіі экзістэнцыялістаў мадэль чалавека ўяўляе сабой асобу, якая знаходзіцца ў пагранічнай (на мяжы жыцця і смерці) сітуацыі, на грані адчаю і пакут. Аднак В. Быкаў, у адозненне ад уласна экзістэнцыялістаў, «не столькі мадэляваў свае сітуацыі выбару, колькі знаходзіў іх “гатовымі” ў шараговым, будзённым жыцці вельмі канкрэтнага чалавека» [9, с. 45]. Прыём адчужэння, на думку Б. Брэхта, – асноўны прынцып філасофскага пазнання свету. Адчужэнне – гэта не толькі развянчанне заганаў і суб’ектыўных памылак асобных людзей, але і прарыў за аб’ектыўную бачнасць да існага, якое толькі пазначаецца ці ўгадвацца. Герой не павінен быць транслятарам ідэй, важна, каб гэтыя ідэі чыталіся самастойна рэцыпіентам. Праўдзівае адлюстраванне рэчаіснасці не абмяжоўваецца толькі ўзнаўленнем сацыяльных абставін жыцця, існуюць агульначалавечыя катэгорыі, якія сацыяльны дэтэрмінізм не можа патлумачыць поўнасцю. Адлюстраванне гэтых катэгорый магчыма ў форме сімвала. Адчужэнне і ёсць адзін з прыёмаў пабудовы парабал. Тут мы заўважаем асноўныя прынцыпы парабалы: па-першае, наяўны рэалістычны пачатак, па-другое, перавага сімвалічнасці, таго, што не выказваецца ўголас і да чаго чытач павінен дайсці самастойна, зыходзячы са свайго вопыту.

Прыкметы парабалы, як было адзначана вышэй, назіраюцца ўжо ў ранняй творчасці пісьменніка. Пачынаючы са знакамітых аповесцей “Абеліск”, “Сотнікаў”, у В. Быкава дамінуюць сінтэзаваныя творы – аповесці з элементамі парабалы. У іх цэнтры звычайна знаходзіцца пэўны жыццёвы факт, праблема, заканамернасць. Кампазіцыя і сюжэт настолькі вывераныя, што няма ніводнага непатрэбнага эпизоду, усе мастацкія калізіі і дэталі працуюць на раскрыццё ідэйнага зместу. Характэрным з’яўляецца дамінаванне фатальнага хранатопа, дзе “псіхалагічны, унутраны драматызм, справакаваны скупым знешнім дзеяннем” [9, с. 42]. Асноўны падзейны час – лінейны, які, аднак, перарываецца рэтраспектыўнымі адступленнямі, што

назіраецца ў згаданых вышэй творах. Аповесць “Абеліск” мае выразную рамачную кампазіцыю, і парабалічны характар набывае менавіта аповед Ткачука пра настаўніка Марозава.

Абавязковая для парабалічнай формы і апеляцыя да маралі, сутнасць якой не вычэрпваецца адназначным прачытаннем, а набывае шматварыянтныя сэнсы. Важнай з’яўляецца сімволіка, якой насычаны кожны твор Васіля Быкава (абеліск – у аповесці “Абеліск”, эпізод пакарання смерцю Сотнікава – у “Сотнікаве” і інш.). Немалаважнай адзнакай парабалы выступаюць біблейскія алюзіі. У “Сотнікаве” прачытваецца сувязь з прытчай пра Каіна і Авеля, а маральны выбар настаўніка Марозава з аповесці “Абеліск” мае выразную адсылку да вобраза Хрыста, які ахвяраваў сваім жыццём дзеля чалавецтва.

Як ужо неаднаразова падкрэслена вышэй, у парабале ёсць пэўнае месца (эпізод), якое з’яўляецца абстрактным злучальным звяном паміж расказаным і задуманым. Такім пунктам перасячэння планаў твора ў “Сотнікаве” з’яўляецца момант пакарання смерцю персанажаў: Сотнікаў, нягледзячы на фізічнае знішчэнне цела, падымаецца на недасягальную духоўна-маральную вышыню, у той час як Рыбак працягвае сваё існаванне ў фізічнай абалонцы, але забівае ў сабе чалавека. У дачыненні да аповесці “Абеліск” эпізодам набліжэння планаў становіцца момант выбару Марозава быць побач са сваімі вучнямі, насуперак пазіцыі кіраўніцтва партызанскага атрада, загадзя ведаючы, што гэта будзе яго апошні ўчынак у жыцці.

Такім чынам, у ваеннай прозе Васіля Быкава, пачынаючы з аповесцей “Абеліск” і “Сотнікаў”, праяўляюцца формы прытчава-парабалічнага іншасказання. Кожны наступны твор вызначаецца паглыбленнем філасофскага зместу, узмацненнем сэнсавай нагрузкі і павелічэннем сімвалічнай кадзіроўкі. Алегарычны план дзеяння саступае месца рэалістычнаму, у які цесна ўплецены сімвалічныя вобразы. Быкаўскае “іншасказанне” заключаецца ў самадастатковасці скупа пазначаных фактаў. У цэнтр мастацкай парабалы пісьменнікам звычайна змяшчаецца пэўны жыццёвы факт, праблема, заканамернасць. Алегарычны аповед можа ўяўляць і аўтарскі роздум над спрадвечнымі пытаннямі, ісцінамі, можа быць навеяны ўспамінамі пра перажытае.

ЛІТАРАТУРА

1. Поэтика: Словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко. – М. : Изд-во Кулагиной; Intrada, 2008. – 358 с.

2. Словарь литературоведческих терминов / редкол.: Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
3. *Рагойша, В. П.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапам. / В. П. Рагойша. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2001. – 384 с.
4. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 752 с.
5. *Аверинцев, С. С.* Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 480 с.
6. *Пестерев, В. А.* Модификации романной формы в прозе Запада второй половины XX столетия / В. А. Пестерев. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1999. – 312 с.
7. *Локун, В. І.* Васіль Быкаў у кантэксте сусветнай літаратуры : манаграфія / В. І. Локун. – Мінск : Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.
8. *Лазарев, Л.* Великая академия – жизнь / Л. Лазарев // Вопросы литературы. – 1975. – № 1. – С. 126–144.
9. *Сінькова, Л.* Паэтыка прозы Васіля Быкава / Л. Сінькова // Літаратура. Мова. Культура: Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава : матэрыялы IV Міжнар. канф., Мінск, БДУ, 18–20 чэрв. 2004 г. / БДУ ; пад агул. рэд. Л. Д. Сіньковай. – Мінск, 2005. – С. 42–48.

Поступила в редакцию 22.03.2024